

Рецензії

Ченцова Н.В.

РОЛЬ КОЗАЦТВА У ВИРІШЕННІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНІВ ІМПЕРІЇ

Шпитальов Геннадій.

Донська і Дніпровська флотилії в російсько-турецькій війні 1736-1739 років.

К., 2015, 280 с., іл., карта.

Історія військово-морського флоту не надто часто потрапляла останнім часом в поле уваги науковців. Однак є дослідники, які давно і системно працюють над даною проблематикою, публікації яких з'являлися у різних виданнях. Свідченням цьому є поява наукової розвідки Геннадія Шпитальова з історії Донської і Дніпровської флотилій першої половини XVIII ст., що є узагальненням напрацювань автора у цьому питанні.

Книга запорізького історика Г. Шпитальова присвячена подіям, що відносяться до вирішення Російською імперією у XVIII ст. «чорноморського питання» як однієї з геополітичних проблем, розв'язання якої відбувалося в контексті історії Північного Причорномор'я, Приазов'я, Криму та і в цілому України. Протистояння у даному регіоні двох потужних військових сил – Російської і Османської імперій протягом не одного століття проявлялося у частих війнах, участю у них великої кількості російського і українського населення, залучення його не тільки до військових змагань, але й до колонізаційного процесу на прикордонні.

Г. Шпитальов відомий своїми публікаціями з історії запорозької флотилії, участі українського козацтва в організації воєнно-морської справи та в російсько-турецьких війнах XVIII ст. Зауваження автора про те, що наукові розвідки з даної проблеми існують, його посилення на праці відомих, переважно російських, істориків лише підтверджують той факт, що вітчизняних авторитетів у даному питанні обмаль. Історіографічний огляд праць, опублікованих у XIX-XX ст. в контексті вивчення історії становлення флоту Російської імперії, довідкові та інші сучасні видання підтверджують постійний інтерес науковців сусідньої країни до проблеми військових змагань двох імперій. Тим цікавіше познайомитися з фактичним матеріалом, судженнями та висновками автора рецензованої монографії.

Автор у своєму дослідженні залучив досить представницьке коло опублікованих джерел і наукового розробку кількох поколінь істориків, аби досконально проаналізувати дії Донської і Дніпровської флотилій у пониззі Дніпра і Дону та в акваторіях Чорного і Азовського морів під час російсько-турецької війни 1735-1739 років. Вибірка інформації із збірок урядових російських документальних зібрань, воєнних журналів тощо носить цільовий характер і є підтвердженням копіткої роботи науковця над темою. Відсутність доступу до оригінальних документів, факт існування яких зауважує автор,

виправдовує певною мірою історіографічний характер розвідки. Можливість для подальших студій автора зберігається.

Г. Шпитальову вдалося реалізувати власні дослідницькі завдання, а саме: розгорнуто продемонструвати стан «чорноморської проблеми» протягом XVII – першої третини XVIII ст. На її тлі спроби Російської імперії закріпитися на берегах південних морів, політичні та військові маневри, здійснювані в даний період, перетиналися із життєвими прагненнями українського населення. Очевидним було також те, що всі ці масштабні заходи вимагали значних людських і матеріальних втрат.

На тлі висвітлення геополітичних проблем історик намагається визначити роль і місце Донської і Дніпровської флотилій у планах російського уряду і вищого командування під час російсько-турецької війни 1735-1739 років, показати значення досвіду перших морських флотилій у справі розв'язання європейського питання про контроль над Чорноморським узбережжям загалом, а також «кримської», «польської» та дотичних до них геополітичних проблем. Українські території, в межах яких відбувалося міжнародне протистояння, залучення українського населення до вирішення даних питань, як зазначає історик, дають підстави виокремити ще й «українську проблему», оскільки «завдяки вирішенню цих проблем у минулому сучасна Україна сформувалася у своїх міжнародно-визнаних кордонах і стала морською державою».

Свій виклад автор починає з огляду подій кінця XVII століття, оскільки наступні військові заходи були продовженням політики завоювання Росією позицій в Азово-Чорноморському басейні. Логічно, що Оттоманська Порта вбачала в російському флоті реальну загрозу своїм позиціям не тільки в Чорноморському басейні, а й на Балканах і Кавказі. Масштаби військових кампаній і кількісний склад турецького флоту, маневри довкола укріплень не залишилися поза увагою Г. Шпитальова, а використані ним джерела забезпечили вірогідність висновків автора.

Основна частина праці насичена аналізом швидкоплинних подій, в яких Г. Шпитальов намагався не загубити найменших подробиць щодо чисельного та якісного складу військово-морських формувань, незалежно від значення їх дій. Окремі підрозділи присвячені реалізації проектів Донської (1734-1740 рр.) та Дніпровської експедиції (1737-1741 рр.), в тому числі військовим операціям під Азовом (1736 р.), походам в Крим 1737 та 1738 років, на Кубань (1739 р.) Кожна окремо із вказаних військових операцій вже була об'єктом досліджень, але в даному випадку вони об'єднані в цілісну систему заходів, які реалізовувалися Російською державою з перемінним успіхом протягом близько півсотні років.

Діяльність Дніпровської флотилії у кампаніях 1737-1739 років, проаналізована в окремому підрозділі, є надзвичайно змістовною, як з огляду на те, що даний період не надто розроблений, так і стосовно військової стратегії та історії. Г. Шпитальов дійшов висновку, що в початковий період реалізації абсолютистською владою плану виходу до південних морів діям Дніпровської флотилії не відводилася важлива роль, оскільки завдання здобуття Криму і Очакова покладалося на сухопутне військо. Проте розгортання військової кампанії показало необхідність постійного контролю за гирлом Дніпра,

утримання плавзасобів, наведення переправ, що здійснювалося зусиллями запорозького козацтва і населення нижнього Подніпров'я. Велике значення мало також вивезення поранених, доставка припасів і підкріплення, будівельних матеріалів із збільшенням масштабів воєнної акції.

Ситуація із переміщенням запорозької флотилії, її чисельний склад, спорядження та військове забезпечення, пункти дислокації, як і участь у запеклих боях (за Кінбурн), інші заходи детально описані істориком. Висновок, зроблений наостанок, полягає в тому, що всі ці заходи потребували виключної мужності і зусиль як від командувачів, так і від звичайних козаків, імена яких рапорти не називали. Безумовним досягненням, як вважає автор розвідки, була причетність Дніпровської флотилії до стабілізації ситуації, оскільки присутність під Очаковом загону Дніпровської флотилії унеможливила удар турецького флоту і десанту по фортеці. За всіх несприятливих воєнним походом подій, козацтво продемонструвало боєздатність і власний досвід ведення військових дій на морі.

Цікавими, змістовними і доречними є додатки до рецензованої книги. Зокрема тут вміщено словник морських і воєнних термінів з поясненнями специфічної морської термінології і лексики, описи річкових і морських човнів, вітрильників, європейських та суто російських морських суден, які почали будуватися в період зародження російського флоту. Автором ретельно опрацьовані креслення найбільш поширених типів човнів цього періоду – галери, галеаси, кайки, прами, шлюпи, козацькі дуби – представлені різноманітні досягнення військово-морської справи народів заходу і сходу. На основі Повного зібрання законів Російської імперії, а також матеріалів дослідників російського військово-морського флоту істориком укладені порівняльні таблиці старших і нижчих чинів російського флоту 1732-1751 рр.

Для краєзнавців, які цікавляться розвитком українського флоту, в праці є інформація про Хортицькі верфі, ретраншементи на лівобережній і правобережній частинах Надпорожжя та споруди забезпечення діяльності флотилії. Залучення значних сил для просування військ у бік Кримського півострова відбувалося через малолюдні і безводні степи Таврії. Описи та звіти учасників даних подій створюють реалістичне враження від річкових і морських операцій козаків, результативність яких була дуже низькою. Картографічний та ілюстративний матеріал загалом вигідно доповнює змістовну частину. Очевидно, обмежений обсяг видання не дозволив ширше висвітлити біографії діячів цього періоду, зображення яких вміщені у праці. Автор залишив для себе у якості побажання на майбутнє опрацювання архівних джерел, у разі залучення яких представлена розвідка набере вигляду солідної монографії.

Рекомендуємо усім, хто цікавиться історією регіону, воєнною та морською проблематикою, прочитати цю цікаву книгу Г. Шпитальова, який багато років спеціалізується на дослідженні воєнної історії українського козацтва.

Надійшла до редколегії 20.12.2015.